

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.4.48>

О. О. Закаль

аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені В.З. Янчука  
Національного університету біоресурсів та природокристування України

ORCID: 0000-0003-4231-1299

## ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНУ КЛІМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена науково-правовому аналізу теоретичного підґрунтя виникнення феномену кліматичних прав людини з урахуванням доктринальних напрацювань в еколого-правовій сфері, зроблених як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Запропоновано авторське визначення кліматичних прав людини. Це різновид (підгрупа) системи екологічних прав людини, що об'єктивно виокремлені у зв'язку із перетворенням зміни клімату на окремий чинник розвитку людства (провідний антропогенний фактор його розвитку), а також у зв'язку із тим, що саме кліматичні фактори детермінують нові суспільні умови для задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих, естетичних та інших потреб людини. Кліматичні права людини виникають і реалізуються як наслідок усвідомлення суспільства і державами нагальної необхідності реагувати на антропогенні зміни клімату у правових формах, юридичними засобами. Доведено, що кліматичні права людини: є однією з ключових правових новацій сучасності; виступають важливим проявом розвитку й ускладнення праволюдського дискурсу; перебувають нині у стані поєднання науково-теоретичного обґрунтування і позитивізації, що досі не завершена. Поступальний розвиток цієї групи прав людини, продовжується нині під впливом філософсько-правових концепцій соціальної вразливості, кліматичної справедливості, кліматичної міграції (кліматичних біженців), а також ідей щодо посилення «процесуалізації» кліматичних прав. Процес об'єктивації кліматичних прав на рівні міжнародного права та національного законодавства перебуває на початковій стадії. Зазначена група людських прав все ще недостатньо відмежована від комплексу екологічних прав людини. Разом з тим, стрімке поглиблення кліматичної кризи та посилення уваги міжнародного співтовариства до проблематики впливу змін клімату на реалізацію прав людини детермінують об'єктивне виокремлення системи кліматичних прав. Таке виокремлення простежується як на рівні міжнародних правових документів, присвячених змінам клімату і правам людини, так і на рівні документів провідних міжнародних правозахисних інституцій, що узагальнюють тенденції інституціалізації кліматичних прав людини. Завершення процесу формування системи кліматичних прав людини має ознаменуватися такими факторами: їх широким і послідовним міжнародно-правовим визнанням, об'єктивацією на рівні взаємозалежних актів міжнародного та національного права, інституціалізацією механізмів їх судового та позасудового захисту, напрацюванням, осмисленням та вдосконаленням правозастосовної практики їхнього захисту на національному та на міжнародно-правовому рівнях, фіксацією їх на рівні документів міжнародних правозахисних організацій, поступовим уведенням їх у національні та міжнародні правові доктрини.

**Ключові слова:** права людини, покоління прав людини, екологічні права людини, кліматична криза, кліматичні права людини, праволюдський дискурс, інституціалізація прав людини, сталий розвиток.

**Постановка проблеми.** Одним із ключових та найбільш помітних трендів сучасного правового розвитку в масштабах усього світу є утвердження пріоритетності людських прав як універсального нормативного феномену людської цивілізації. Як засвідчує історична еволюція цього явища, піднесення людських прав стало подібним до першопочаткового вибуху

Всесвіту – спершу сформувалося й увиразнилося його «змістовне» осердя (ядро), від якого відгалужуються з плином часу все нові і нові «формування», спостерігається безупинне розширення й урізноманітнення своєрідного «Всесвіту» прав людини. При цьому швидкість формування нових прав людини останнім часом (принаймні протягом кількох останніх

десятиліть) у масштабах людської цивілізації має підвищену динаміку мірою небаченого досі стискання історичного часу та прискорення темпів суспільно-історичного, політичного і правового розвитку.

Таке прискорення формування нових прав людини на тлі розвитку загальноновизнаного їх «каталогу» детермінується здебільшого небаченим досі наростанням і поглибленням кризових явищ сучасної глобалізованої цивілізації, обсяги яких важко оцінити з погляду їх впливу як на нинішні, так і на майбутні покоління людей. Разом з тим, згадані явища активно осмислюються сучасним світовим співтовариством, наукою, політикумом, а, отже, відповідні наукові й політичні оцінки та правові рішення проєктуються й реалізуються в міжнародному та національних правопорядках.

Водночас зазначені кризові явища та реакція на них, що набувають загальнозначущого універсального (в масштабах цивілізації) характеру, і є тими суспільними трендами, що здатні «породжувати» нові права людини як своєрідні «відповіді» людства на виклики цивілізаційного розвитку, що можуть завдати серйозної шкоди ключовим суспільним цінностям, осердиям яких є, безумовно, права людини.

Започаткування феномену кліматичних прав людини стало можливим саме за умов граничного загострення проблеми зміни клімату на Землі, що позначається нині у всьому світі поняттям «кліматична криза». Її всезагальність, обсяги, темпи наростання, загрозливість та ймовірні негативні наслідки, як нині, так і в недалекому майбутньому (які аналізуються й розраховуються вченими), однозначно свідчать про те, що саме кліматична криза нині перетворилася на чи не найбільшу загрозу для виживання людства, стала без перебільшення чи не найактуальнішим викликом міжнародній і національній безпеці та, відповідно, і правам людини в усьому світі.

У контексті сучасного правового розвитку виокремлення й теоретичне обґрунтування кліматичних прав людини як об'єктивного явища й інноваційного юридичного феномену, що відображає реальні (наявні та перспективні) тренди новітнього глобального еколого-правового розвитку, зумовлює необхідність осмислення системної проблематики цих прав, а саме їх генези, феноменології, аксіології, праксеології, а так само й коректного виявлення співвідношення із усталеними концептами, які систематизують загальнонаукові, філософсько-гумані-

тарні, теоретико-правові, міжнародно-юридичні та галузеві-правові пошуки щодо оптимального визначення й осмислення ролі та місця інноваційних правових явищ у структурі правової реальності.

**Мета і завдання дослідження.** Метою цього дослідження є науково-правовий аналіз теоретичного підґрунтя виникнення феномену кліматичних прав людини з урахуванням доктринальних напрацювань в еколого-правовій сфері, зроблених як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками.

**Стан дослідженості проблеми.** Дослідження наукової проблематики формування кліматичних прав людини є новаційним напрямом розвитку сучасної еколого-правової науки:

в Україні – завдяки працям Г. Анісімової, Г. Балюк, А. Гетьмана, Т. Демчук, В. Єрмоленка, Д. Зубка, Н. Кобецької, В. Костицького, М. Краснової, Ю. Краснової, Н. Мехед, В. Музики, С. Муравйової, Т. Оверковської, Я. Павко, О. Піддубного, В. Полич, Г. Потапчук, К. Прохоренко, С. Романко, О. Сушик, Д. Фелонюк, Ю. Шемшученка та ін.;

за рубежем – завдяки працям С. Адельмана, С. Атапатту, Д. Белла, А.К. Бергмана, Д. Боданського, А. Бойла, С. Болдіна, С. Борраса, Е. Бранштедта, С. Вандерхейдена, Дж. Вілсона, К. Вогана, Дж. Гупти, Е. Дейлі, С. Дессая, Дж. Джарайа-Манцано, А.О. Джегеде, Дж.М. Джорді, Д.В. де Карвайо, Г. Келлера, Е. Кіми, С. Кормана, Л. Котце, В. Краусса, Дж. Мей, Дж. Нокса, Р. О'Гормана, Дж. Оденбауха, Г. Ософські, К. Перселла, Дж. Піл, Е. Поснера, Б. Престона, А. Саваресі, Дж. Сетцер, М. Тігре, В. Фіц-Патріка, С.Р. Фостера, П. Харріса, М. Херлберта, Р. Хікса, О. Чепмена, К. Чесса, Д. Шелтона, Г. фон Шторха та ін.

У цих роботах пріоритетна увага приділяється проблематиці впливу змін клімату на фундаментальні права людини, що розглядаються як у контексті прав нинішніх, так і майбутніх поколінь, способам закріплення кліматичних прав у національному та міжнародному праві, питанням транскордонного співробітництва у сфері забезпечення і захисту цих прав, розробці інституціональних механізмів їх захисту, зокрема в судовому порядку, тощо. Характерно, що неодноразово наголошується на відставанні у визнанні й закріпленні кліматичних прав людини від стрімких кліматичних змін, що супроводжують розвиток сучасної цивілізації, що виразилося в тезі: «надто мало, надто пізно» [1]. Водночас питання з'ясування специ-

фіки, особливостей диференціації й систематизації кліматичних прав людини перебуває на периферії дослідницької уваги як у вітчизняній, так і в зарубіжній юриспруденції, що спонукає до ретельного осмислення проблем виокремлення кліматичних прав із розряду екологічних, з'ясування їх предметної специфіки, групування їх різновидів, а також висвітлення особливостей їх захисту і забезпечення.

**Виклад основного матеріалу.** У контексті сучасного правового розвитку виокремлення й теоретичне обґрунтування кліматичних прав людини як об'єктивного явища та інноваційного юридичного феномену, що відображає реальні тренди новітнього глобального еколого-правового розвитку, зумовлює необхідність комплексного осмислення проблематики цих прав, а саме їх генези, феноменології, аксіології, а так само виявлення співвідношення з усталеними юридичними концептами, що систематизують загальнонаукові, філософсько-гуманітарні, теоретико-правові, міжнародно-правові та галузево-правові пошуки щодо оптимального визначення й осмислення ролі та місця інноваційних правових явищ у структурі мінливої правової реальності.

При розгляді проблематики інституціалізації кліматичних прав людини необхідним і першим дослідницьким прийомом є окреслення загального контуру бачення засадничого, відправного, первинного для такого дослідження феномену – феномену прав людини як змістовного осердя всіх (або, принаймні більшості) сучасних науково-правових пошуків як загальнотеоретичного, так і галузево-правового гатунку в цьому напрямі. Саме загальнотеоретичне тлумачення прав людини покликане стати своєрідним методологічним «ключем», тією фундаментальною науково-методологічною основою, в рамках якої можна (і потрібно) з'ясувати сутність і специфіку кліматичних прав людини, їхнє місце і роль у системі людських прав, визнаних міжнародним співтовариством та втілюваних у сучасних національних правопорядках.

На основі аналізу теоретичних позицій учених та комплексного дослідження правової ситуації в сучасному світі доведено, що права людини продовжують інтенсивно опановувати дедалі нові сегменти соціального «поля», проникати вшир та вглиб на глобальному, регіональному, національному та на субнаціональному рівнях функціонування права [2; 3]. Як стверджує британський дослідник Р. Хікс, описуючи, зокрема, засоби відвернення екологічної катастрофи,

саме «сила прав людини унікально підходить для того, щоб допомогти нам у зосередженні колективної волі, необхідної для збереження планети» [4, 117].

Аналізуючи ключові наукові підходи, які застосовуються у сучасній юриспруденції щодо класифікаційної характеристики людських прав як самостійного правового феномену, приходимо до висновку, що одним з визначальних процесів, які розгортаються як на національному, так і на міжнародному рівнях функціонування права, є процес формування нових прав людини (нове лізація корпусу людських прав) як однієї з ключових правових інновацій сучасності.

Одним із перспективних напрямів науково-правової думки, в межах якого тлумачиться феномен кліматичних прав людини, вважається концепція трьох поколінь людських прав, розроблена К. Вашаком [5; 6]. Ця типологія охоплює основні дихотомії, які використовуються в ключових спробах класифікації прав людини: негативні проти позитивних прав, індивідуальні проти колективних прав та національна відповідальність проти міжнародної відповідальності (за порушення прав людини).

Нині основними напрямками розвитку цієї концепції є подальша структуризація нових поколінь людських прав, відмова від визнання нових поколінь прав людини, заперечення евристичної цінності поколінневої типології людських прав.

Незважаючи на те, що кожне розширення каталогу прав людини слід обережно зважувати щодо ризиків «розмивання» статусу існуючих юридичних норм, чинних щодо прав людини, переваги окремого права з точки зору методології також супроводжуються додатковими перевагами. У цьому сенсі кліматичні права людини ґрунтуються на фундаментальній потребі людей, які шукають захисту від зміни клімату.

Виходячи з узагальнень наявних у вітчизняній і зарубіжній юриспруденції наукових напрацювань у галузі загальної теорії прав людини, за відправну основу вважаємо за доцільне запропонувати наступне визначення кліматичних прав людини: під цими правами можна розуміти різновид (підгрупу) системи екологічних прав людини, що об'єктивно виокремлені у зв'язку із перетворенням зміни клімату на окремий чинник розвитку людства (провідний антропогенний фактор його розвитку), а також у зв'язку із тим, що саме кліматичні фактори детермінують нові суспільні умови для задоволення еконо-

мічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих, естетичних та інших потреб людини. Кліматичні права людини виникають і реалізуються як наслідок усвідомлення суспільства і державами нагальної необхідності реагувати на антропогенні зміни клімату у правових формах, юридичними засобами.

Нині мова йде про легалізацію кліматичних прав у системі загальноновизнаних прав людини, яка може охоплювати два напрямки: шляхом тлумачення чинних юридичних положень про права людини в документах з прав людини органи моніторингу міжнародних договорів можуть закріпити кліматичні права у своїй правотлумачній діяльності та в судовій практиці, що наразі вже відбувається. Наразі це найбільш практичний спосіб формулювання цих прав з боку зацікавлених сторін, а саме держав, неурядових організацій і скаржників, які беруть участь у процесі звітування. З іншого боку, легалізація кліматичних прав може кристалізуватися шляхом внесення до міжнародних договорів відповідних поправок щодо введення права людини на безпечний клімат як основного (базового, засадничого) кліматичного людського права та поступового розширення системи кліматичних прав на міжнародно-договірному рівні.

У зв'язку з незавершеністю процесу формування системи кліматичних прав, до їх числа можна віднести як вихідне, першопочаткове та фундаментальне право на безпечний для життя і здоров'я людини клімат, як своєрідний аксіологічний «еквівалент» ключового суб'єктивного екологічного права – права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Водночас воно породжує внаслідок свого розгортання і розвитку – шляхом своєрідного «розщеплення» низку інших – похідних від нього як індивідуальних, так і колективних кліматичних людських прав.

Ураховуючи підходи представників еколого-правової науки [7, 81-84; 8; 9; 10], систему кліматичних прав людини можна класифікувати за трьома групами: матеріальні, процедурні права та права, належні вразливим категоріям людей.

При цьому матеріально-правовими є ті субстантивні людські права, які лежать в основі загальних кліматичних правовідносин. Саме ці права визначають сутність і спрямованість діяльності держави і світового співтовариства у сфері гарантування безпечного для життя і здоров'я людини клімату. Матеріально-правові кліматичні права виступають своєрідною передумовою для існування й фіксації на пра-

вовому рівні інших кліматичних прав людини. Натомість процедурні кліматичні права відображають особливості взаємодії людини і суспільних інститутів щодо реалізації потреби людини в здоровому та безпечному кліматі, належних кліматичних умовах. Вони більшою мірою «процесуалізовані», тобто відображають динаміку взаємодії різних суб'єктів права щодо реалізації базових потреб людини в належних кліматичних умовах. Нарешті, третя група кліматичних прав людини відображає актуальний зріз розвитку сучасної праволюдської проблематики, що передбачає особливе звертання уваги до проблеми маргіналізованих і вразливих верств суспільства. У випадку з такими кліматичними правами йдеться, насамперед, про права жінок, дітей, людей похилого віку тощо, які мешкають у місцевостях, що зазначають негативних кліматичних змін, права людей, яких умовно іменують «кліматичними біженцями» [11; 12; 13; 14; 15], а також про специфічні права людей, які виступають у ролі захисників кліматичних прав інших людей. Виокремлення третьої групи кліматичних прав ґрунтується на застосуванні до сфери зміни клімату концепцій гендерної рівності, соціальної вразливості, захисту прав різноманітних меншин, що широко застосовуються в західній правовій доктрині і у правозастосовній практиці. Втім, виокремлення цієї групи аж ніяк не є своєрідною «даниною юридичній моді», оскільки, наприклад, соціальна вразливість призводить на практиці до загрози зникнення цілих країн під впливом кліматичних змін [16, 134-138; 17].

Конкретизуючи окреслені підходи, матеріальними можна визнати такі кліматичні права: право на безпечний для життя і здоров'я людини клімат; право на збалансований кліматичний розвиток; право на кліматичну справедливість; право на запобігання антропогенним викидам парникових газів та іншим кліматично ризикованим проявам господарської діяльності; право на усунення дискримінації у сфері безпечного клімату. Процедурними можна визначити такі кліматичні права: право на доступне, зрозуміле та об'єктивне інформування щодо змін клімату (у тому числі право на кліматичну освіту); право участі у виробленні політики та у заходах щодо протидії змінам клімату; право на захист безпечного клімату державою; право участі у здійсненні державою заходів із захисту безпечного клімату; право доступу до національних і міжнародних юрисдикційних (у тому числі судових) і неюрисдикційних засобів захисту права на

безпечний клімат; право вимагати оцінки впливу господарської діяльності на можливі зміни клімату; право на відшкодування шкоди, заподіяної несприятливими кліматичними змінами та господарською діяльністю, що їх зумовила. Кліматичними правами людей, які перебувають у вразливому становищі, слід визнати: право додержання гендерного балансу у здійсненні заходів, пов'язаних зі зміною клімату; права дітей, зумовлених кліматичними ризиками; права корінних народів реагувати на зміни клімату (включно з правом на вільну, попередню та усвідомлену згоду); права «кліматичних біженців»; право захисників довкілля вимагати додаткового захисту держави від переслідувань, залякувань та насильства.

Вирішення питання про легалізацію цих прав людини обумовлене тим, що кліматична криза поступово усвідомлюється як один з ключових викликів виживанню людства. Так, вона стала предметом обговорення в ході низки авторитетних міжнародних конференцій, що посприяли обміну інформацією, досвідом діяльності щодо зміни клімату, а також стали першими спробами окреслення алгоритмів розв'язання ключових наукових і практичних проблем у цій галузі. Дослідники справедливо констатують, що, хоча рішення таких конференцій не завжди є обов'язковими навіть для її учасників, проте вони впливають на міжнародний правопорядок та на розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії кліматичним змінам у глобальному масштабі.

Отже, відбувається формування системи кліматичних прав людини як інтегрального прояву новітніх умов складної взаємодії кліматичних змін із умовами людського розвитку, суспільного прогресу та економічного зростання. Ці права виокремлюються у відносно самостійний еколого-правовий інститут, що формується та набуває розвитку в межах національного та міжнародного права, стаючи органічною складовою гуманітарного виміру сучасного конституціоналізму, імперативом реалізації екологічної політики багатьох держав у новітніх суспільно-історичних умовах, важливим правовим орієнтиром національного та планетарного розвитку, критерієм сумісності трендів нічим не стримуваного економічного зростання з імперативом необхідністю врахування сталості довкілля, збереження здорового і безпечного клімату для нинішнього і майбутніх поколінь людей. При цьому особливо гострої критики зазнає неоліберальний економічний порядок, який завдає величезної шкоди навколишньому

середовищу [18], зокрема спричиняє кліматичні зміни, що загрожують глобальній безпеці людства та порушують права людини у планетарному масштабі.

Утвердження кліматичних прав як правової інновації, своєрідної правової «відповіді» людства на виклики глобальної кліматичної катастрофи, що невпинно насувається і загрожує незворотними наслідками, відбувається на тлі глибокого усвідомлення світовим співтовариством кількох взаємопов'язаних закономірностей: по-перше, критично важливого значення зміни клімату для виживання людської цивілізації в цілому, по-друге, наявності безпосереднього причинного-наслідкового зв'язку між кліматичними змінами та реалізацією людських прав (зміни клімату та погіршення стану довкілля прямо чи опосередковано впливають на користування всіма правами людини, найперше правами на життя, житло, харчування, водні ресурси, санітарні послуги, охорону здоров'я, розвиток, гендерну рівність, достатній життєвий рівень тощо), по-третє, неоднакового ступеня впливу змін клімату на людські права в різних країнах (у рамках чого сформувалася концепція кліматичної справедливості), по-четверте, необхідності вжити правові заходи для відвернення кліматичної катастрофи та захисту людських прав, по-п'яте невідповідності між глобальним і швидко нарощуваним характером загрози для виживання людства та вжитими актуальними заходами для відвернення цієї загрози планетарного масштабу на правовому (як на міжнародно-правовому, так і на національному), організаційному, фінансово-економічному рівнях, по-шосте, необхідності широкого залучення інновацій, інфраструктури та технологій, необхідних для пом'якшення наслідків кліматичних змін і нарощування кліматичної стійкості, для забезпечення і захисту людських прав.

Такий тренд, з одного боку, відображає концептуальну незавершеність формування прав людини як системи юридично детермінованих людських можливостей у соціальному житті, втілює їх еволюційний розвиток, що триває й урізноманітнює систематику людських прав, а, відповідно, позначає «відкритість» феномену прав людини, здатність суспільного розвитку стимулювати, обумовлювати, спричинятися до впровадження до загальноновизнаного каталогу прав людини [19, 5-6, 33] і так званих «інновативних», «новітніх» людських прав, детермінованих новітніми технологічними зрушеннями

й умовами суспільного розвитку, а, з другого боку, спонукає до перегляду усталених концептуальних поглядів на сформовані класифікаційні підходи до типологічного розмежування окремих груп людських прав залежно від тих чи тих, об'єктивних чи суб'єктивних критеріїв.

**Висновки.** На підставі викладеного можна стверджувати, що кліматичні права людини сьогодні є однією з ключових правових новацій сучасності, «виростають» із визнання фундаментального права людини на безпечний клімат, засвідчують правомірність спеціального і дедалі важливішого кліматично-правового дискурсу у структурі людиноцентристської проблематики, все ще недостатньо відмежовані від комплексу екологічних прав людини.

Завершення процесу формування системи кліматичних прав людини має ознаменуватися не тільки їх міжнародно-правовим визнанням, а й інституціалізацією механізмів їх судового та позасудового захисту, поступовим уведенням кліматичних прав у національні та міжнародні правові доктрини.

#### Список використаної літератури:

- Adelman S. Humans rights in a Paris agreement : too little, too late? *Transnational Environmental Law*, 7:1 (2018). P. 17–36.
- Mahoney J. The Challenge of Human Rights : Origin, Development, and Significance. Oxford : Blackwell. 2007. 215 p.
- Martin F.F., Schnably S.J., Wilson R.J., Simon J.S. and Tushnet M.R. *International Human Rights and Humanitarian Law : Treaties, Cases, and Analysis*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 990 p.
- Hiskes R.P. *The Human Right to a Green Future : Environmental Rights and Intergenerational Justice*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. P. 117.
- Vašák K. Human Rights : A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*. 1977 № 11. P. 29–32.
- Vasak K. Pour une troisième generation des droits de l'homme. *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles / Ed. by C. Swinarski*. Hague, 1984. P. 837-839.
- May J.R. & Daly E. *Global Judicial Handbook on Environmental Constitutionalism*. Widener University Delaware Law School, 2017. 104 p.
- Peters B. Unpacking the Diversity of Procedural Environmental Rights: The European Convention on Human Rights and the Aarhus Convention. *Journal of Environmental Law*. 2018. Vol. 30. Issue 1. P. 1–27.
- Richelle J. Environmental procedural rights before European courts : still searching for a common script or multiplying avenues of protection? *REALaw.blog*, URL: <https://realaw.blog/2022/02/24/1096/>.
- Медведева М.О. Процесуальні екологічні права у міжнародному праві та праві України. *Екологічне право України*. 2016. № 1-2. С. 108-109.
- Arap J. The concept of 'climate refugee'. Towards a possible definition. *European Parliamentary Research Service. February 2019*. URL : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621893/EPRS\\_BRI\(2018\)621893\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621893/EPRS_BRI(2018)621893_EN.pdf)
- Mustafa T. Karayığit, Merve Kiliç. The legal status and protection of climate refugees in the EU. *AkdHFD Y. Haziran*. 2021. S. 13-38.
- Мехед Н., Демидова О. ООН визнала право кліматичних біженців на притулок. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BE%D0%BE%D0%BD-%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D0%BA%D0%BB%D1%96%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87-%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2-%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%BA/a-52092067>.
- Зубко Д.О., Копиця Є.М. Щодо правового статусу кліматичних біженців. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2021. № 5. С. 115-116.
- Кобецька Н.Р. Кліматичні біженці : виклик міжнародній політиці, безпеці та правопорядку. *Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – м. Яремче, 20–22 вересня 2019 р.) / відп. ред. Н.Р. Кобецька*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. С. 32-35.
- Муравйова С.В. Екологічні та кліматичні кризи як фактор розвитку сучасного конституціоналізму та екологічної безпеки. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 159. С. 129-159.
- Otto I.M., Reckien D., Reyer C.P.O. et al. Social vulnerability to climate change : a review of concepts and evidence. *Reg Environ Change*. 2017. № 17. P. 1651–1662.
- Eliana Cusato, Emily Jones, Birsha Ohdedar and Judith Bueno De Mesquita. *Symposium Introduction : Critical Perspectives on Global Law and the Environment*. URL: <https://repository.essex.ac.uk/32719/1/Final,%20symposium-introduction-critical-perspectives-on-global-law-and-the-environment.pdf>.
- Основи міжнародно-правових стандартів прав людини : навч.-метод. посібник / за ред. О.В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

**Zakal O. O. Theoretical and legal foundations of the phenomenon climate human rights**

*The article is devoted to the scientific and legal analysis of the theoretical basis of the emergence of the phenomenon of climate human rights, taking into account the doctrinal developments in the environmental and legal sphere, made by both domestic and foreign researchers. The author's definition of climate human rights is proposed. This is a type (subgroup) of the system of environmental human rights, objectively singled out in connection with the transformation of climate change into a separate factor of human development (the leading anthropogenic factor in its development), as well as in connection with the fact that climatic factors determine new social conditions to satisfy economic, ecological, social, cultural and health, aesthetic and other human needs. Human climate rights arise and are realized as a result of the awareness of society and states of the urgent need to respond to anthropogenic climate changes in legal forms and legal means. It has been proven that human climate rights: are one of the key legal innovations of our time; are an important manifestation of the development and complication of human rights discourse; are currently in a state of combination of scientific and theoretical substantiation and positivization, which is still not completed. The progressive development of this group of human rights continues today under the influence of the philosophical and legal concepts of social vulnerability, climate justice, climate migration (climate refugees), as well as ideas about strengthening the «proceduralization» of climate rights. The process of objectifying climate rights at the level of international law and national legislation is at an initial stage. This group of human rights is still not sufficiently separated from the complex of environmental human rights. At the same time, the rapid deepening of the climate crisis and the increasing attention of the international community to the issue of the impact of climate change on the realization of human rights determine the objective isolation of the system of climate rights. Such isolation can be traced both at the level of international legal documents devoted to climate change and human rights, and at the level of documents of leading international human rights institutions summarizing trends in the institutionalization of climate human rights. Completion of the process of forming a system of climate human rights should be marked by the following factors: their wide and consistent international legal recognition, objectification at the level of interdependent acts of international and national law, institutionalization of the mechanisms of their judicial and extrajudicial protection, development, understanding and improvement of the law enforcement practice of their protection at the national and international legal levels, their fixation at the level of documents of international human rights organizations, their gradual introduction into national and international legal doctrines.*

**Key words:** *human rights, generation of human rights, ecological human rights, climate crisis, climate human rights, human rights discourse, institutionalization of human rights, sustainable development.*